

נחלת אבות בעליית הגג

אגודת אחוזת בית קמה לתחייה

גלויה עם תמונת רחוב הירצל בתל אביב, מימין בית עקיבא אריה ויס (רח' הירצל 2)

שנכתבו בשנת 1934 – אולם האגודה נוסדה 28 שנה קודם לכן! האם אגודת אחוזת בית קמה לתחייה בשנת 1934?

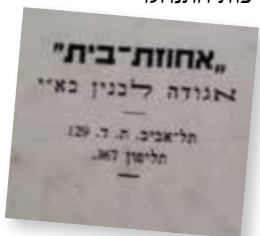
”אחוזת בית” בנגב

בחגיגות חצי היובל של תל אביב, בשנת 1984, התבשר הציבור על תחייתה של אגודת אחוזת בית. ויס הכריז בנאומו, שנמצא בעיזבונו: ”הנני להודיע כי אגודת 'אחוזת-בית' חיה וקיימת, והיא קבלה על עצמה להמשיך את עבודתה כמאז בבנין הארץ”. את המענה לנסיבות החייאתה של האגודה סיפקו הפרוטוקולים, הפרוספקטים והמסמכים של חברת ”נחלת אבות”, שנמצאו בעליית הגג.

מעיון בפרוטוקולים התברר שויס היה יוזם החייאתה של ”אחוזת בית”. התפקיד שהועיד לאגודה בגלגולה החדש היה בנין עיר עברית חדשה וגדולה בנגב. המחברת כללה 17 פרוטוקולים, שתאריכיהם מאמצע 1934 ועד ראשית 1935. האסיפות התנהלו בראשותו של ויס, והתקיימו ברובן בביתו בתל אביב. חברי הוועד היו: ויס – יו”ר, פנחס פרידמן

בשנת 1909 עברה משפחתו של עקיבא אריה ויס, יוזם אגודת אחוזת בית, לביתם החדש בשכונה שתצמח – על פי חזונו – לעיר העברית הראשונה. באותה שנה הוכפלה שמחתם של ויס ואשתו חוה שרה עם הולדת בתם ה”צברית”, בת ראשונה בעיר העברית הראשונה. ויס רצה לקרוא לילדה ”אחוזת בית”, כשם האגודה שייסד, אולם רעייתו התנגדה; לבסוף התפשרו וקראו לה אחוזַבִּית, על משקל אליזבת. בחיק המשפחה קראנו לה בקיצור אחוזה.

אחוזבית ויס נפטרה זמן קצר לפני שמלאו לה ולתל אביב עירה 75 שנה. לאחר פטירתה נמצאו בעליית הגג של דירתה קופסאות קרטון מלאות במסמכים, בצילומים ובתכניות אדריכליות מעיזבונו של אביה. על כריכת מחברת באחת הקופסאות הייתה מדבקה שעליה נכתב באותיות דפוס: ”אחוזת-בית” אגודה לבנין בא”י ת.ד. 129 תלפון 367”. הכתובת עוררה בי תמיהה: הרי כאשר ויס ייסד את ”אחוזת בית” בשנת 1906 לא הייתה לו תיבת דואר, ובוודאי שלא מכשיר טלפון. זאת ועוד, במחברת נרשמו פרוטוקולים של אסיפות אגודת אחוזת בית

עדנה יקותיאלי כהן – חוקרת את ראשיתה של תל אביב זה שנים רבות, בעלת תואר שני בספרות עברית. נכדתו של עקיבא אריה ויס.

עקיבא אריה ויס ומשפחתו (במרכז: אחוזת בית בין הוריה)

ועד "אחוזת בית" המחודשת, 1934. עומדים, מימין: מ' דיזנגוף (אורח), י' מטמן כהן, ד' סמילנסקי, י' חיותמן; יושבים, מימין: פ' פרידמן, ע"א ויס, י' סוכובולסקי דנין

ומלוויו נפגשו עם ראש עיריית עזה, וזה הראה להם שטחים גדולים למכירה שהיו בבעלותו ובבעלות משפחתו. צעד מעשי למימוש ההתיישבות הגדולה נעשה באמצעות כתיבת עלונים לשיווק, לתעמולה ולגיוס חברים. בעיזבון נמצאו "פרוספקט ב", "פרוספקטים" ו"פרוספקט ג", המתארים את המטרות ואת העקרונות של ההתיישבות הגדולה. בראשונה הופצו רק ליודעי סוד, ולאחר מכן לציבור רחב יותר. הפרוספקטים דומים בעקרונותיהם לפרוספקט הראשון של אחוזת בית, שאותו כתב ויס ב-1906: מפעל ההתיישבות נועד להיעשות ביוזמה פרטית, בדרך מסחרית וללא קבלת נדבות. למודי ניסיון מטעותם בבנין תל אביב, הוחלט שבפעם הזו צריך לקנות שטחים גדולים בהרבה ולתקן תקנות שימנעו ספקולציה. תכנית העיר החדשה תוארה בהרחבה בפרוספקט ב. היישוב החדש נועד לכלול שלושה אזורים: העיר, הכפר והתעשייה. האזור החקלאי יהיה מרוחק מהעיר, ומחובר אליה ברשת כבישים. לידו יוקצה שטח לבתי חרושת. לידם יוקצה שטח לבנין בתים לבעלי הנחלות ולפועלי בתי החרושת. הבניינים הבאים יועמדו לרשות הציבור: מחסן קואופרטיבי, שממנו תימכר התוצרת לחנויות העיר והסביבה, לפועלים ולבעלי הנחלות; בתי חינוך לילדים; מרפאה ובית מרקחת; בית טבילה (מקווה) ובית כנסת גדול לגברים ולנשים שהתפילה בו תהיה בנוסח אחד, והוא ישמש דוגמה לאחרים; ספרייה ובית עם; יער ציבורי לטיולים, להבראת הסביבה ולעצים לבנין ולרהיטים; תחנת כוח חשמלית שתספק חשמל לבתי החרושת ולבתי התושבים בכפר ובעיר. את העיר הגדולה יתכננו מומחים. יהיו בה רחובות רחבים וכיכרות המאפשרות תנועה נוחה, תחנות לאוטובוסים ולאמצעי תנועה אחרים, גני עיר ושדרות עצים לטיול ולמנוחה. גם העיר תחולק לאזורים: למסחר, לתעשייה זעירה, לבתי מגורים, למלונות, למחסנים, למשרדים, לבתי ספר וכו'. החברה תסייע לחקלאים באמצעות רכישת כלי עבודה ומכונות

– סגן, יחזקאל דנין, יצחק חיותמן, ד"ר יהודה מטמון כהן, דוד סמילנסקי ועקב שלוש. כותב הפרוטוקולים הוא המזכיר א"ש אלברג, מראשי "המזרחי". מרשימת חברי הוועד עולה כי ויס בחר לשתף ביוזמתו החדשה את חבריו הוותיקים מימי אחוזת בית הראשונה: דנין, חיותמן וסמילנסקי היו חברים בוועד "אחוזת בית"; יהודה מטמון כהן, מייסד הגימנסיה העברית הרצליה היה ממייסדי "אחוזת בית"; פנחס פרידמן היה ממייסדי "שער ציון"; יעקב שלוש, גזבר בנק אפ"ק, נמנה אף הוא במייסדים. נוסף לנושא העיקרי, "ההתיישבות הגדולה", הוועד דן בענייני השעה ובעניינים ארגוניים. ויס לא הסתפק בבנין העיר תל אביב, שלתפיסתו נועדה לשמש מופת לערים העבריות שתבואנה בעקבותיה. בשנת 1934 הגיע למסקנה כי יש צורך דחוף לפעול בבנין הארץ, בעקבות הנסיבות שהתחוללו: בעולם – עליית השלטון הנאצי, ובארץ – גזירות הבריטים נגד רכישת אדמות ועלייה. ויס בחר להגשים את תכנית ההתיישבות הגדולה באמצעות אגודת אחוזת בית. הוא האמין שחבריו מימי "אחוזת בית" 1906, עתירי הניסיון והאמונה, יסייעו לו גם כעת. בדיוני הוועד הוצע לקנות שטחים גדולים באזור הנגב ועזה לשם התיישבות. ראוי לציין כי בשנת 1911 יצא ויס בראש משלחת לבדוק אפשרות לבנות עיר עברית באזור רפיח, אולם היוזמה לא צלחה.

חזון ההתיישבות הגדולה

בישיבות הוועד התריע ויס שהנגב בסכנה: יש חשש שבתכנית הבריטית לחלוקת הארץ הוא יוצא משטח המדינה היהודית, בטענה שהיהודים לא בנו בו. לכן צריך להתחיל מיד בבנייה. חיותמן תמך בויס, ודיווח שבמסעו עם קבוצת יהודים מאמריקה התרשם שיש שטחים יפים וזולים סמוך לעזה, שהאדמה במקום טובה וכי אפשר לקדוח שם בארות מים. הוא סיפר שנרכשו קרקעות באזור בידי משה סמילנסקי ועוד יהודי מצ'כיה. כהוכחה לנכונות הערבים, חיותמן סיפר שהוא

המחברת פותרת תעלומות

באחת הקופסאות נמצאה מעטפה ובה סיכות לענידה בדש הבגד. הוטבע עליהן שם העיר תל אביב בתשליב האותיות אל"ף ובי"ת (ראשי התיבות של אחוזת בית וחודש אב) בצירוף התאריך י' באב. באחד מהפרוטוקולים נכתב שהוועד החליט לייצר "דיטון" מיוחד לחברי האגודה וכי יוס, שהיה צורף מומחה, קיבל עליו לייצר את הסמלים. עוד התברר שהוועד קיבל את הצעת יוס לציון י' באב כיום הנחת אבן הפינה ל"אחוזת בית". ביום זה הונחה אבן הפינה לגימנסיה הרצליה ולעוד כעשרה בתים, בהם בית יוס ברחוב הרצל 2. בטקס הנחת אבן הפינה אמר אושישקין: "לאחר החורבן של יותר מאלף ות"ת שנים אנו בונים בתי ספר בארץ ישראל".

בין התמונות הרבות הייתה תמונה רשמית ובה נראים שבעה גברים בחליפות הדורות. באחד הפרוטוקולים נכתב שהוועד החליט לבצע שני צילומים: הראשון של זוגות המייסדים, והשני של ועד האגודה. יו"ר הוועד יוס יושב במרכז, ומסביבו חמשת חברי הוועד; המצולם השביעי הוא אורחם מאיר דיזנגוף, ראש עיריית תל אביב.

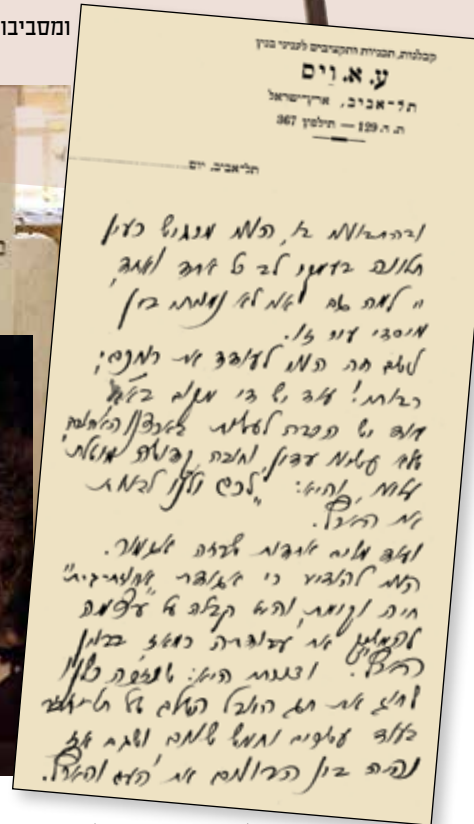

היישובים היהודיים ויצירת רוב יהודי בארץ. במסמך שנקרא "פרוספקטים", שנכתב עם עליית הנאצים לשלטון והתפשטות האנטישמיות בעולם, צוין שעל יהודי ארץ ישראל מוטלת חובה מוסרית להכין מקום מקלט ליהודים הנרדפים שיעלו לארץ. ב"פרוספקט ג'", שנכתב באוקטובר 1944, כאשר תוצאות הנאצים כבר היו ידועות, חזר יוס והדגיש את חובתם של אלו שניצלו ממוראות השואה להיחלץ בדחיפות למען שארית הפליטה:

הנני פונה אל אלה שלב בשר להם, שיעשו את חשבון הנפש שלהם, ויודו לדי' חסדו, כי הצילם מידי ההיטלריזם, ונשארו לפליטה בזכות ארץ מולדתם, ארץ-ישראל, ושעליהם מוטלת החובה הקדושה להשתתף בפעולת גאולת העם והארץ.

אחוזת בית ויס (למעלה: קברה)

נאום ויס, 1934: 'אחוזת בית' חיה וקיימת

בארץ נחלת אבות

צעד מתקדם לקראת ביצוע ההתיישבות הגדולה נעשה עם ייסודה ורישומה של חברת "נחלת אבות בע"מ" בינואר 1938, על ידי אגודת אחוזת בית. תפקידה: למכור מניות לצבירת ההון הדרוש כדי להוציא לפועל את היוזמה. בתחילה ויס חשב שאין צורך בפרסום פומבי, והוא פנה בראש וראשונה לקהל הבית שלו: מייסדי "אחוזת בית" וצאצאיהם. הוא קיווה שכשם שאלו נענו ליוזמתו ב-1906 כך יהיה גם כעת. כאשר נוכח לדעת שההיענות קטנה מכפי שציפה, הוא החליט לגייס חברים ממעגלים נוספים, גם הם מהחברות שייסד: "חברה חדשה" השלום ו"מועדון היהלום" (לימים, בורסת היהלום).

בימי מלחמת העולם השנייה החברה שבתה מפעילות. כאשר הגיעו לארץ הידיעות על שואת יהודי אירופה, ויס יצא במהלך האחרון להצלת החברה. הוא יצא בקריאה נואשת מלב אל לב אל כל תושבי ארץ ישראל באמצעות חוברת שכתב וכרך במו ידיו. ויס פנה למצפונם של היושבים בארץ וכתב שמוטלת עליהם חובה מוסרית לגאול את הארץ ולדאוג לקליטת שארית הפליטה:

והנה תפקידכם הוא לפלס נתיבות להכין את המקום למנוחה לסובלים מחמת המציק באשר הם שם, בזמן שיבואו לחסות בצל הארץ מולדתם. לפניכם באו קודמיכם והכינו בשבילכם, וברכתם על המוגמר. עשו גם אתם כמוהם.

ויס נפטר בשנת 1947. במוותו נסתיימה פרשת ההתיישבות הגדולה ולא זכתה להתגשם.

התמונות באדיבות המחברת

חקלאיות, שיועמדו לרשותם בהשאלה, ובהקמת תחנת ניסיונות להשבחת הקרקעות והיבול. בתנאים אלה עבודת האדמה תהיה בסיס לפרנסה קבועה, והחקלאים ישמחו בחלקם. העיר החדשה תהיה דוגמה לערים אחרות, תקלוט עלייה ותמנע ספסרות שהיא בעוכרי ההתיישבות:

לעומת זה [הספסרות], אם נראה את הדרך הנכונה איך לסדר רכישת אדמה עם תכניות של התיישבות לבנין ערים וכפרים, ונקודות שונות לפרנסת המתישבים. ויכינו מקומות קליטה החדשים לבני הגולה המצפים בכליון עינים זה שנים רבות איך להגאל, בטח שנצלוח: כי רבים מאד יהיו בין תומכי מפעלינו זה, ותועלת הכי גדולה להישוב, שהרבה ברכה בכנפיה תצמח ללא שום ספק (פרוספקט ב).

יוזמת ההתיישבות הגדולה הוצגה בדרך דומה בכל העלונים הנ"ל, אולם המניעים וההסברים לנחיצותה השתנו בהתאם לתאריך פרסום העלון. ב"פרוספקט ב", שנכתב ב-1934, המניעים העיקריים הם הכנת מקומות יישוב ופרנסה לקליטת בני הגולה, מניעת ספוקולציה, וכן ההכרה בצורך בריבוי

לעיון נוסף

1. י' ברסלבי, מרצות עזה עד ים-סוף, תל אביב תשי"ז, עמ' 51-53.
2. ע"א ויס, ראשיתה של תל אביב, תל אביב תשי"ז.
3. ע' יקותיאל כהן, עיר מראשיתה, תל אביב 2009.
4. "סטארטאפיסט ציוני בחולות" - תערוכה פתוחה במגדל שלום על עקיבא אריה ויס.